

ԹՎԻ ԽՈՐՀՐԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՉԵՍԹԸՐ ԲԻԹԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ «ՀԱՍՄԱՌԱՏ ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉ» ՁԵՌԱԳՐՈՒՄ (ԹՎ 551)¹

ԱՆՈՒՇ ՄԱՐԳԱՅԱՆ

ասպիրանտ

Մատենադարան

Դուրլինի Չեսթըր Բիթի գրադարանի 551 համարի հայերեն ձեռագիրը «Նամատաւտ Աստուածաշունչն»² է, որը, ըստ Էյթյան, Աստվածաշնչից վերցրած ազգաբանություն է և գավազանագիրք:

Ձեռագրի բովանդակությունը բաղկացած է հիմնականում ծառ-աղյուսակներից, ինչդեռ նաև թեմային վերաբերող այլ սխեմատիկ աղյուսակներից ու տարաբնույթ նկարազարդումներից (ամբողջ էջով ու միջտեքստային մանրանկարներ, մեղալիոնների մեջ տատկերված դիմանկարներ և օրնամենտալ ձևավորումներ) (նկ. 1): Աղյուսակների մեջ տեքստերը միջանկյալ դիրք են զբաղում եւ տարրականում են ծառում նշված անունների կենսագրությունները կամ տեքստի հետ կապված որոշ բացատրություններ: Վերջիններիս շարքում է «դարագլուխներ»³ անունով հայտնի տեքստը, որտեղ աստվածաշնչյան տատնությունը բաժանված է տարբերաշրջանների:

Գոյություն ունեն դարագլուխների քանակի և ժամանակային կտրվածքի տարբեր ընկալումներ, որի տատնառով էլ տարականոն գրականության մեջ առկա են դարագլուխների տարբերակներ: Մեր տարբերակն ունի ութ շրջափուլ, որի տարբերացումը ձեռագրում բացատրվում է հետևյալ կերպ. «...Եւ աստ (իմա՝ Եւնոքով-Ա. Ս.) կատարեցաւ առաջին դարն՝ի Յադամա ի յԵւնովք: Երկրորդն՝ի ջրհեղեղն: Երրորդն՝ի յաշտարակն: Չորրորդն՝ի յԱբրահամ: Վինգերորդն՝ի շինություն տաճարին: Վեցերորդն ի մարմնանալ Տեառն մերոյ և Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի: Էերերդն ըստ ոմանց զկոչումն հեթանոսաց ասեն ի հաւատն Քրիստոսի և Յուրբերորդն գալուստն Քրիստոսի: Եւ գիտելի է՝ զի ոչ են դարքս ի համարս ամաց Ռ-աց⁴, այլ ըսքանչելեաց և նշանաց ՚ի սմա գործելոց» (էջ 8):

Առաջին դարագլուխն անձնավորվում է Եւնոքով, և մեր այս մեջբերած հատված-բացատրությունն էլ կցված է նրա կենսագրականին: Բացի դարագլուխների բաժանման այս բացատրությունից, կա նաև ուրիշ մեկը. Քրիստոսի խաչելությանը վերաբերող «Վշտացյալ Քրիստոս» մեղալիոնով տատկերի մեկնաբանության մեջ ասվում է, որ տվյալ իրադարձությամբ ավարտվում է «Վեցերորդ դարը». «Աստ կատարի Չ(6) դարն ըստ եբրայեցոցն որ է ամք ԽԳ և ամիսս Գ (7033 տարի 3 ամիս,- Ա.Ս.)» (էջ 30):

Ինչդեռ տեսնում ենք, այս մեջբերումները վկայում են, որ բովանդակու-

թյունը իսկապես ենթարկված է տարբերացման: Իսկ «Վշտացյալ Քրիստոս» տառերի մեկնաբանությունը ցույց է տալիս, որ մանրանկարը այդ համակարգի մաս է կազմում:

Մենք կփորձենք ձեռագրի ընդհանուր մանրանկարչությունը դիտարկել այդ սկզբունքով՝ դարազուլաների համատեքստում:

Այս «Նամառատ Սատուածաշունչը» կարելի է ենթարկել հետևյալ թեմատիկ բաժանմանը.

«Երկնային Երուսաղեմ» ամբողջ էջով մանրանկար (էջ 4)

Նախադրություն-նախաբան և Աստվածաշնչի գրքերի ցանկ (էջ 5-6)

Ադամի ու Եվայի մեղսագործությունից մինչև Քրիստոսի խաչելություն (էջ 7-30, Քրիստոսի ծննդաբանությունը առանձնացված և ընդգծված է Դավիթ թագավորի հայր Նեսեից),

Առաքյալների ու աշակերտների դիմանկարներ ու դրանց ուղեկցող վարքեր (էջ 31-34)

Վախճանաբանական տեքստ (էջ 34-35, խորագիրը՝ «Յաղագս Նեղին»):

Ազգաբանական ծառերին բնորոշ յուրահատկությամբ՝ ձեռագրի ծառն էլ ունի վերից վար ուղղություն⁵. սկսելով Ադամից ու Եվայից՝ այն հասնում է մինչև Քրիստոսի խաչելություն: Վերջինիս կից կան առաքյալների ու աշակերտների անուններով բոլորակներ: Ըարադրվածքը համադաստասխանեցված է ծառի կառույցին, այսինքն՝ էջի երկայնքով, ըստ այդմ՝ տեքստի ամբողջականությունը տեսանելի է միայն ուղղահայաց դիրքով:

Այս թեմայի շրջանակում մենք արդեն տարգել ենք XVII դարասկզբին գրված CBL551 և U10772 օրինակների աղբյուրագիտական հենքը, ճշտել ենք, որ XIV դարավերջից մինչև XIX դար ընկած ժամանակահատվածում ստեղծվել է մոտ 20 «Նամառատ Սատուածաշունչ»⁶: Ըստ նկարագրողումների և կառուցվածքի՝ դրանք դասակարգել ենք երեք խմբի. Ա խմբի մոդելը մեր այս ձեռագիրն է: Մեր ուսումնասիրությամբ տարգվեց, որ «Նամառատ Սատուածաշունչը» թարգմանական գործ է՝ XII դարավերջի ֆրանսիացի աստվածաբան վարդապետ, Փարիզի եկեղեցու դիվանապետ Պետրոս Պուատեցու (Lat. Petrus Pictaviensis, մոտ. 1130-1205) «Քրիստոսի ծննդաբանության Նամառոտ տառնություն» (Compendium Historiae in Genealogia Christi կամ կարճ՝ Compendium, հայերեն՝ «Նամառոտ Պատմություն») լատիներեն երկի հայերեն թարգմանությունն է: Նայերեն օրինակների համեմատությունը ցույց է տալիս, որ Պուատեցու գործը հայերեն թարգմանվել է երկու անգամ: Մի դեղքում տահդանվել է մոդելը⁷ (Գ խումբ), իսկ մյուս դեղքում, որին տատկանում է նաև մեր քննվող CBL551 ձեռագիրը (Ա և Բ խումբ), առկա է խմբագրական մի քանի շերտ: Ըստ էության՝ հայերեն թարգմանությունը կատարվել է Պուատեցու գործի

խմբագրված մի տարբերակից, որը տարբերվում է մոդելից ծառի կառուցվածքով (Քրիստոսի ծննդաբանությունն ընդգծված է Նեսսեից, այլ ոչ թե՝ Ադամից, տե՛ս նկ. 1), բովանդակային որոշ հավելումներով (առաքյալների դատկերներ ու վարքեր և վախճանաբանական տեքստ)⁸, ինչդեռ նաև դատկերային տարրերով: Պուատեցու գործը հայտնի է տարբեր նկարագարումներով. մեր CBL551 տարբերակը ևս առանձնանում է դատկերված կերդարների ընտրությամբ և դատկերագրությամբ:

CBL551 ձեռագրի դարագլուխների մասին տեքստը Պետրոս Պուատեցու երկից փոխադրություն է: Այն բաժանված է վեց դարագլուխների, իսկ տարբերացումը համադաստասխանում է Օգոստինոս Երանելու (Նիդոլոնացի) տարբերակին⁹: Նայտնի է, որ Օգոստինոս Երանելին առաջինն է մարդկության դատմությունը բաժանել շրջափուլերի, որի սխեմատիկ դատկերը հետևյալն է.

Ադամից մինչև Ջրհեղեղ,
Ջրհեղեղից մինչև Աբրահամ,
Աբրահամից մինչև Դավիթ,
Դավթից մինչև Բաբելոնյան գերություն,
Բաբելոնյան գերությունից մինչև Քրիստոսի ծնունդ,
Քրիստոսի ծնունդից մինչև հարատև ներկա (Պուատեցու գործը սահմանափակվում է սրանով),
Նանգատյան յոթերորդ օր,
Տերունի հավիտենական Կիրակի¹⁰:

Մեր ձեռագրում կիրառված դարագլուխների բաժանման այս տարբերակը հայ մատենագրության մեջ հանդիպում է XII դարից սկսած (Մ1999)¹¹, որի աղբյուրն ու հեղինակը մեզ անհայտ են մնում: Ըստ մեր տեքստի՝ առաջին չորս ժամանակաբաշխումները համաձայնեցված են Օննդոց գրքի շրջադարձային անձանց կամ իրադարձություններին՝

I դարագլուխ՝ «Ենովք» (Օն Դ 17),

II. «Ջրհեղեղն» (Օն Զ 13-Ը 19),

III. «Աշտարակն» (Օն ԺԱ 1-8),

IV. «Աբրահամ» (Օն ԺԲ 1):

V. «Ի շինութիւն տաճարին» դարագլուխը նվիրված է Սողոմոնի Տաճարի շինությանը (Բ Թգ Զ 1-37), որով դատմագրության մեջ ձևավորվել է *Առաջին տաճար* հասկացությունը (շրջափուլն ընդգրկում է Ք. Ա. 1006-586 ընկած ժամանակահատվածը):

VI «Մարմնանալ Տեառն մերոյ և Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի»՝ համարժեք է Քրիստոսի մարդեղացմանը (Մտ Ա 18-25), որը, ըստ դատկերը մեկնաբանող գրության, ավարտվում է Քրիստոսի խաչելությամբ (մեջբերումը տե՛ս վերը):

VII «Ըստ ոճանց զկոչումն հեթանոսաց ասեն ի հաւատն Քրիստոսի» դարագլուխը կարող ենք համարել դարձի շրջափուլ: Այն ժամանակային առումով հարատև ներկան է, որի վախճանը հայտնի է միայն Տիրոջը (Գրծ Ա 6-8):

VIII «Գալուստն Քրիստոսի» դարագլուխը խորհրդանշում է Քրիստոսի Երկրորդ Գալուստը, այն վերդաստմական է:

Օգոստինոս Երանելու և CBL551 ձեռագրի դարբերացումները ունեն մասնակի տարբերություններ: Ինչդեռ Օգոստինոսի, այնդեռ էլ մեր ձեռագրի տարբերակում VI-VIII դարագլուխները ներառում են Քրիստոսի Ծնունդից մինչև Երկրորդ Գալուստ ժամանակահատվածը: Դրանցում վկայակոչված է Ավագ շաբաթվա վերջին երեք օրերի խորհրդաբանությունը, որոնք նույնացվում են օրերին համագոր թվերի հետ¹²:

Տարբերությունը VI «դարի» սահմանագծման մեջ է, որն ըստ Օգոստինոսի՝ մարդկության անժամանակ ներկան է, իսկ CBL551 ձեռագրի դեղքում՝ ավարտվում է Քրիստոսի խաչելությամբ: Տվյալ դեղքում շաբաթվա օրերի վկայակոչումը ավելի ընդգծված բնույթ է կրում. վեց թիվը (VI դար) սիմվոլացվելով՝ նույնացված է խաչելության Ուրբաթ օրվա հետ:

Ինչդեռ նշվել է վերը, CBL551 հայերեն օրինակը տարբերվում է Պուատեցու մոդելից: Վերջինիս դեղքում դարագլուխները մեկտեղված չեն, այլ՝ յուրաքանչյուր շրջափուլի ավարտի կամ սկզբի մասին հաղորդումը անմիջականորեն նշված է Քրիստոսի ծննդաբանության կենտրոնական ճյուղի վրա¹³: Այսինքն՝ ծառի վրա արված տրոհումներով բանաձևված է բովանդակությունը, բացի այդ, դասակարգված որոշ կերտարներ կամ տեսարաններ խորհրդանշում են վերը նշված դարագլուխները՝ I. «Դար»՝ Ադամ, II. Նոյ, III. Աբրահամ, IV. Դավիթ, V. Սեդեկիաս և VI. Քրիստոսի «Ծնունդ»¹⁴: Ինչդեռ նկատում ենք, Պուատեցու մոդելով լատինական օրինակներում գեղագարդմամբ ցույց է տրված տեքստի դարբերացման կարևորությունը: Այս իրողությունն այնքան ակնառու է, որ առանձին ուսումնասիրության նյութ չի դարձել: Այնինչ, CBL551 ձեռագրի դարագլուխների և բովանդակության կապը այլ սկզբունքով է արված:

CBL551 ձեռագրի սխեմատիկ մասի՝ ծառի վրա նշված է միայն «Վեցերորդ դարի» ավարտի մասին հաղորդումը, որն ընդունելով որդես ելակետ՝ մտովի կարող ենք նշագծել մնացած հինգ շրջափուլերը: Դրանց անձնավորող կերտարներից դասակարգված են միայն Ադամը («Մեղսագործություն»), Նոյը և Աբրահամը (մեղալիքնում դասակարգված դիմանկարներ), իսկ Սողոմոնի անունով բոլորակն առանձնանում է զարդամոտիվային ձևավորմամբ: Նրանցից բացի, ծառում առկա են նաև աստվածաշնչյան այլ հանգուցային անձանց դասակարգումը կամ զարդամոտիվներով բոլորակներ¹⁵: Շեռաբար, նշված դասակարգումը երկրորդաբար են առնչվում դարագլուխներին:

«Վեցերորդ դարը» հատուկ շեշտադրումներ ունի. Քրիստոսի ծննդաբանության կենտրոնական ճյուղից իջնող «Քրիստոս-Էմմանուել» (Էջ 29, նկ. 2) դատկերագրությամբ մեղալիոնին հաջորդում է Քրիստոսի կյանքը տատմող տեքստը՝ ընդմիջվելով «Քրիստոս Մանուկ» գրությամբ զարդամոտիվ-բոլորակով (անմիջադեմ հաջորդում է Քրիստոսի ծնունդի հաղորդմանը): Մյուս էջի ներքևի հատվածում «Վշտացյալ Քրիստոս» (Էջ 30, նկ. 3) դատկերագրությամբ մեղալիոնն է, որը մեկնաբանվում է «Վեցերորդ դարի» ավարտի վերաբերյալ վերը նշված գրությամբ: Քրիստոսին նվիրված այս տեքստերն ու դատկերները առանձնացվելով մնացածներից, առնված են շրջանակի մեջ¹⁶: Ինչդեռ նկատում ենք, «Վեցերորդ դարը» սահմանագծվում է «Քրիստոս-Էմմանուել» և «Վշտացյալ Քրիստոս» մեղալիոններով: Սրանցից առաջինը, կարծում ենք, ներկայացման կարիք չունի, իսկ երկրորդը՝ խաչելության թեմային նվիրվածը, եվրոպական գրականության մեջ ընդհանուր ճանաչում ունենալով Man of Sorrows («Վշտացյալ Քրիստոս»¹⁷) անունով, հայ արվեստում գրեթե չի հանդիպում:

Ըստ երևույթին՝ Քրիստոսի երկու դատկերների տվյալ հատվածում ի հայտ գալը վերցված են Պուատեցու մոդելով օրինակներից, որոնցում սովորաբար դատկերված են «Օնունդի» ու «Խաչելության» տեսարանները¹⁸: Ինչդեռ նշել ենք, ուսումնասիրողները «Օնունդը» դիտարկում են նաև դարագլուխների համատեքստում:

Մեր համոզմամբ, CBL551 ձեռագրում «Օնունդի» և «Խաչելության» մանրանկարների խմբագրված տարբերակները, այնուհետև՝ մնացած տեքստերի ու մանրանկարների հավելումները տայմանավորված են դարագլուխներով, որը կփորձենք ցույց տալ ստորև:

Ըստ Նանս Բելթինգի ուսումնասիրության¹⁹, եվրոպական արվեստում XIII-XIV դարերից լայն կիրառություն գտած «Վշտացյալ Քրիստոս» դատկերը նախադեմ ծիսական գործառնություն է ունեցել. այն, ծնունդ առնելով բյուզանդական եկեղեցական միջավայրում, ծառայել է Ավագ Ուրբաթի արարողակարգին: CBL551 ձեռագրի տարբերակը դատկերագրության դասական օրինակ է. Քրիստոս դատկերված է մինչև գոտկատեղը, դիմահայաց, գլուխն ուսին հակած, ձեռքերը կրծքին խաչած, խաչաթև լուսադասակով, աչքերը փակ, ձեռքերին գամերից առաջացած վերքեր, կողը՝ տեգով խոցված²⁰: Նրա հետևում խաչափայտի հորիզոնական թևն է: Միակ տարբերությունն այն է, որ ձեռքերը որովայնին խաչելու փոխարեն խաչած են կրծքին: Նանս Բելթինգը, դրան էական արժեք չտալով, համարում է դատկերագրության մեկ այլ տարբերակ:

Ծիսական գործառնության դեռևս դատկերը զուգակցվել է հիմնականում Տիրամայրը մանկան հետ դատկերով՝ մեկտեղվելով երկկողմանի կամ երկփեղկ սրբադատկերում²¹: Այդ բաղադրյալ սրբադատկերի խորհուրդը օրվա ար-

արողակարգին համակցող ծնունդի և մահվան հակադրության ստեղծումն է եղել: Մեր օրինակում նույնպես տվյալ խորհուրդն արտահայտված է նշվածին հավասարագոր համարժեքներով: Չենք բացառում նաև այն վարկածը, որ դա կարող է լինել նախատիղ մի տարբերակի հետագա վերադարձ:

CBL551 ձեռագրի աղբյուրագիտական քննության մեջ անդրադառնալով հիմնական տատկերային տարրերին և ծառի համակարգման կառուցվածքին, ինչպես նաև «Վշտացյալ Քրիստոս» մանրանկարի առկայությամբ համոզվում ենք, որ դրանք ներմուծված են լատինական աղբյուրից²²: Այս տարբերակով լատիներեն բնօրինակը հավանական է, որ ի հայտ է եկել XIII-XIV դդ.: Ինչպես նշվել է, «Վշտացյալ Քրիստոս» տատկերը, անցնելով արևմտյան արվեստ, կորցրել է նախնական ծիսական գործառույթը: Բացի այդ, «Նամատոտ Պատմության» տվյալ հատվածի համար հայտնի էին ավելի դարձ մշակումներ («Օնունդի» և «Իսաչելության» տատկերներ), որոնք գրեթե անփոփոխ կերպով կրկնվում են լատինական նկարագարող օրինակներում:

Քննվող տատկերների կիրառությունը ցույց է տալիս, որ խմբագրիչը միտումնավոր է դիմել ծիսական տարբերակին՝ նոդատակ ունենալով վկայակոչել Ավագ Ուրբաթի՝ վեց թվի («VI դար») խորհրդաբանությունը:

Ինչպես արդեն ասացինք, «Յոթերորդ դարը» դարձի շրջափուլն է: Դարձի գործընթացը սկսվում է *Գործք Առաքելոցում*, իսկ հետագայում էլ առաքյալների վարքերը հիմնականում գրվում են քարոզչական գործունեության շուրջ: Ըստ էության, այս ընկալման դրսևորումն է Եղիշե վարդապետի «Յոթերորդ դարի» սահմանումը՝ «...և անուամբ եօթներեկին՝ որ է կոյս և անծին ՚ի մահկանացու գոյացութեանցս, և բազմածնունդ առանց յախիցն չարչարանացն, զայն գօրութիւն շնորհեաց երկոտասան Առաքելոցն, որով զաշխարհս յարդարեսցեն և կազմեսցեն ՚ի վեցիցն ՚ի դարն եօթներորդ...»²³:

Մեր ձեռագրում «Վեցերորդ դարի» եզրագծից ներքև ուղղահայաց դասավորությամբ առաքյալների ու աշակերտների մեղալիոնների մեջ տատկերված դիմանկարներն են ու դրանց ուղեկցող վարքերը (գուն. տատկ. 14): Ավետարանական տասնմեկ առաքյալներից բացի, շարքում ընդգրկված են Նուդային փոխարինած Մատթիասը, տասներեքերորդ առաքյալի համարում ունեցող Պողոսը և յոթանասուն աշակերտներից Նովսեփ-Բառնաբասն ու Սլփեոսի որդի Բառնաբասը: Նրանց գլխավորում է Օրանտ Տիրամայրը մանկան հետ մեղալիոնի մեջ զետեղված տատկերը:

Ինչպես նշվել է վերը, այս հատվածը հետագայի հավելում է: Այդուհանդերձ, առաքյալների ու աշակերտների՝ տեքստի մեջ ընդգրկվելը վերցված է Պուատեցու մոդելով օրինակներից: Դրանցում ըստ դասավորության՝ նրանց անվանակիր բոլորակները ժամանակագրորեն համադաստասխանեցված են

Քրիստոսի ժամանակաշրջանին, և նրանցից շատերը սերում են Աստվածածնի մայր Աննայի ազգածառից (Քրիստոսի ազգակցությունը մայրական գծով է)²⁴: Այդ համակարգը նույնությամբ փոխադրված է CBL551 ձեռագրի մեջ (տե՛ս նկ. 3):

Լատինական տվյալ գուգադրությունը համաձայնեցում ենք դարազույլների հետ. առաքյալներով ու աշակերտներով ցույց է տրված Օգոստինոսի սահմանած «Վեցերոդ դարի» շարունակականությունը: CBL551 ձեռագրում նույն գործառույթը վերադասված է առաքյալների ու աշակերտների երկրորդ ձևակերպմանը (դիմանկարներ ու վարքեր)²⁵: Այստեղ առաքյալների ու աշակերտների դիմանկարները ներկայանում են որպես «Յոթերորդ դարն» անձնավորող կերպարների դասակարգիչ արտահայտություն:

Սակայն թե՛ Պուատեցու մոդելով օրինակներում և թե՛ մեր խմբագրված տարբերակում (CBL551) առաքյալներն ու աշակերտները դրվում են միևնույն հարթության վրա: Սրանով է դայմանավորված, որ տասներկու թիվը կորցնում է իր խորհրդաբանությունը, որը վերաիմաստավորվում է տասնհինգ թվի մեջ:

Տասնհինգը հանդիպում է «Դատաստանից առաջ տասնհինգ նշանների» լեգենդում²⁶: Վերջինս ամփոփում է Նեոի վախճանը նախանշող տասնհինգ օրերի ընթացքում կատարվելիք նշանները՝ արտահայտված բնական աղետների և քառասյին իրադարձությունների տեսքով:

Ինչդեռ նշվել է թեմատիկ բաժանման մեջ, առաքյալներին ու աշակերտներին հաջորդում է «Յաղագս Նեոին» խորագրով վախճանաբանական տեքստը: Ձեռագրի դարբերացման մեջ այն որևէ գործառույթ չունի, քանի որ «Յոթերորդ դարի» ձևակերպման մեջ վկայակոչվում են առաքյալները, և ինչդեռ տեսնում ենք, նրանց հատուկ կարևորություն է տրված, իսկ «Ութերորդ դարի» համար ունենք այլ համարժեք (տե՛ս ստորև): Նետևաբար, վախճանաբանական տեքստը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ «Տասնհինգ նշանների» եզրափակումը:

Կարծում ենք, մեր ձեռագրում տասնհինգ նշանները առաքյալների այլաբանությունն են. «Տասնհինգ նշաններում» նկարագրվող յուրաքանչյուր օրվա աշխարհակործան երևույթները հավասարազոր են առաքյալներին ու աշակերտներին:

«Ըստ Էուդյան, «Տասնհինգ նշանների» հղելու միտքը Պուատեցունն է: Մեր նմանօրինակ դիտարկումը դայմանավորված է այն բանով, որ «Տասնհինգ նշանների» լեգենդի հեղինակներից մեկն է Պետրոս Պուատեցու ժամանակակից և ֆրանսիացի հռչակավոր աստվածաբան Պետրոս Կոմեստորը (Petrus Comestor «Սքոլաստիկայի դասափորձ»)՝²⁷:

Մեր ձեռագիրը Պետրոս Պուատեցու մտահղացման դարգեցված տարբերակն է:

«Ութերորդ դարը»՝ Երկրորդ Գալուստը, խորհրդանշվում է «Երկնային Երուսաղեմ» մանրանկարով (գուն. Պատկ. 13):

Մանրանկարը կազմված է երկու մասից՝ վերևում Սուրբ Երրորդությունն է, ներքևում՝ Դրախտի տեսարանը: Վերջինս ամփոփում են ոճավորված ութ ծաղկած ծառեր, Դրախտի չորս գետեր ու բուսականություն: Գետերը ծառաբնե-րի մոտով հոսում են ժայռային գոգավորությունների մեջ:

Երկրորդ Գալստյան թեմատիկան երբեմն հանդիպում է Պուատեցու մոդե-լով լատինական օրինակներում, որոնցում կիրառված է հրեական յոթնաջաիր կամ Նարության տեսարանը²⁸: Նայկական տարբերակների քննությունը ցույց է տալիս, որ Երկրորդ Գալստյան դատկերային արտահայտությունը «Նամա-ռաուտ Աստուածաշնչի» տեքստ ներմուծվել է CBL551 ձեռագրի միջոցով, որից արված ընդօրինակությունները տարբերվում են մասնավորապես նշված ման-րանկարով՝ կազմելով մեր կողմից առանձնացված ձեռագրերի Ա խումբը²⁹:

Այս մանրանկարը առաջին հայացքից դուրս է ձեռագրի ժամանակագրա-կան համակարգումից. տրամաբանորեն այն տիտի հաջորդեր «Յաղագս Նեռին» վախճանաբանական տեքստին, սակայն տեղադրված է տեքստի սկ-զբում:

Եթե CBL551-ից անկախ ընդօրինակություններում վախճանաբանական տեքստը վերացական կերպով նախանշում է Երկրորդ Գալուստը, առաջ աչա-տեղ այն ձևակերպված է համադատասխան իմաստային շեշտադրմամբ. մանրանկարը բովանդակելով Երկրորդ Գալստյան վախճանաբանական դատկերը՝ անմիջապես առնչվում է ութ թվի՝ որդես Տիրոջ ութերորդ օրվա Երկ-նային թագավորության հաստատման գործառույթին³⁰: Պատահական չէ, որ Դրախտի տեսարանում ծառերի թվաքանակը նույնպես ութի է հասցված:

Ինչդեռ նշվել է, Ութ թիվը («VIII դարը») համադատասխանում է Կիրակի օրվա խորհրդին: Ըստ անվանաբանական մեկնաբանության՝ Կիրակին Տերու-նական օրն է, որի հիմքում Տիրոջ Նարության խորհուրդն է և այն համարվում է շաբաթվա սկիզբ³¹: The Week ուսումնասիրության հեղինակ Քոլսոնը երևույթը մեկնաբանում է շաբաթական ցիկլի քրիստոնեական յուրացմամբ³², որում 7+1 տարբերականությամբ ութերորդ օրը համարվում է նոր սկիզբ, այսինքն՝ առաջին օր: Այս տեսակետի աստվածաբանական մեկնությունն ենք համարում Ղովհան Օմեցու «Ի խորհուրդն նոր Կիրակիի» գործի հետևյալ ձևակերպումը՝ «Արդ, փոխեցաւ յեթանցն ի վերոյ եւ եղեւ ութ, ըստ բանին տեսառն «Ես եմ առաջին եւ ես եմ վերջինն,...»³³:

Կարծում ենք՝ մեր ձեռագրում «Երկնային Երուսաղեմ» մանրանկարի տե-ղադրությունը հայտանշում է ութ թվի խորհրդաբանության նշված ընկալումը:

Այս հոդվածով փորձեցինք CBL551 ձեռագրի և նրա լատիներեն նախօրի-

նակ Պուատեցու մոդելի հետ զուգահեռ քննությամբ ցույց տալ, թե դարազուլսների տեքստը ինչ փոփոխության է ենթարկվել, ինչ տատկերային մեկնաբանություն է ստացել հայերեն տարբերակում:

Այստիսով, եզրակացնում ենք, որ CBL551 ձեռագրում այնքան է կատարելագործված դարազուլսների և բովանդակության կադր, որ մեր ձեռագրի գրիչ ու մանրանկարիչ Նովհաննեսի կողմից հավելվելով ութ թվին («VIII դարին») համարժեք տատկերագրությունը, ամբողջացվել է այդ համակարգը: Սրանից բացի՝ դարազուլսներով ենք տայմանավորում առաքյալների ու աշակերտների դիմանկարների ու վարքերի և վախճանաբանական տեքստի հավելումները, որոնց անդրադարձել ենք «Յոթերորդ դարի» համատեքստում:

Լատինական տարբերակների օրինակով, դարազուլսների համատեքստում դիտարկելով CBL551 ձեռագրի ծառն ու մանրանկարները՝ հանգեցինք այն տեսակետին, որ մեր ձեռագիրը առանձնահատուկ է մի քանի առումներով: Նախ՝ դարազուլսների մեկնաբանության համար ծառի գործառույթը հետ է մղված, և փոխարենը կարևորված են մանրանկարները: Դրանք խիստ գործառնական բնույթ ունեն, որի տատճառով առաջին հինգ դարազուլսներից ոչ բոլորն ունեն տատկերային արտահայտություն: Այսինքն՝ միայն դարազուլսների տեքստում սիմվոլացված թվեր են համարժեք տատկերային մեկնաբանություն են ստացել: Դրանց շարքում «Երկնային Երուսաղեմ» և «Վշտացյալ Քրիստոս» տատկերներին ոչ խոսքային տեքստի գործառույթ է վերադասված:

Անդրադառնալով դարազուլսներում սիմվոլացված թվերի տատկերային համարժեքներին, ցույց ենք տվել, որ.

«Էմանուել-Քրիստոս» և «Վշտացյալ Քրիստոս» տատկերների համադրությունը մեկնաբանում են Վեց թվի («Վեցերորդ դարը») խորհրդաբանությունը Ավագ Ուրբաթի համատեքստում:

Առաքյալների ու աշակերտների դիմանկարները ներկայանում են որդես նշաններ, որոնց տեքստ է հաջորդի Նեռի վախճանը: Նավելենք, որ «Յոթերորդ դարը», ըստ մեր վարկածի, արված է «Տասնհինգ նշանների» լեզենդի տիտաբանությամբ: Սրանով է, որ սահմանավորում է դարձի շրջափուլի կամ Նարատն Ծաբաթի (VII օրվա) անընդգրկելիությունը:

«Երկնային Երուսաղեմի» ընտրված տատկերագրությունն ու մանրանկարի տեղադրությունը ընդգծում են Երկրորդ Գալստյան (ութ թվի)՝ որդես նոր աշխարհի սկզբի և ութի՝ որդես առաջին օրվա ընկալման փոխկադակցվածությունը:

- 1 Դուլիմի Հեսթըր Բիթի գրադարանի թիվ 551 ձեռագրի ուսումնասիրության և թվային էջերի ձեռքբերման համար մեր շնորհակալությունն ենք հայտնում *Գալուստ Գոլդբեռնյան* հիմնադրամին ("Armenian Studies: Short Term Grants for PhD"):
- 2 Ձեռագրի նկարագրությունը տես S. Der Nersessian, *The Cheaster Beatty library, A Catalogue of the Armenian Manuscripts*, v.1.Text, Dublin, 1958, pp. 4-7: Սամրամասն նկարագրությունը տես մեր հոդվածում. Ա. Սարգսյան, «Հովհաննես գրչադեղի աշխատասիրած *Համառատ Աստուածաշունչ* ձեռագրերի (CBL551 և U10772) աղբյուրագիտական հենքը», *Բանբեր Սասունդարանի*, թիվ 23, 2015, էջ151-172:
- 3 Դարագլուխներին նվիրված տեքստերը հիմնականում հանդիպում են տոմարագիտական և աստվածաբանական երկերում:
- 4 Հմմտ. Յտ Ի 1-7:
- 5 Gerhart B. Ladner, "Medieval and Modern Understanding of Symbolism: a Comparison", *Speculum: A Journal of Medieval Studies*, Vol. 54, No. 2 (Apr., 1979), p. 246.
- 6 Աղբյուրագիտական բնության համար մամրամասն տես մեր նշված հոդվածը:
- 7 Պետրոս Պուատեցու գործի բնօրինակը վերականգնվել է մրան ափելի մոտ կանգնած ժամանակաշրջանի ընդօրինակություններով: Այս դատաձևով լատինական նույնատիպ ձեռագրերի համար կօգտագործենք Պուատեցու մոդել անվանումը (Պուատեցու երկի մասին տես P. Moore, *The Works of Peter Poitiers: Master of Theology and Chancellor of Paris (1093-1205)*, Indiana, 1936, pp. 97-117):
- 8 Տեքստային առումով նշված հավելումներից բացի, CBL551 ձեռագիրը Ֆիլիպ Մուրի դասակարգած «Համառոտ դատմության» (Compendium) «Ստանդարտ» (Standard) տարբերակը չէ, այլ՝ «Երկարը» (Long), որը դարձնակում է «Սքոլաստիկայի դատմությունից» (Historia Scholastica) բաղկածքներ (տես P. Moore, *The Works...*, p. 100):
- 9 *Սուրբ Օգոստինոսի Յաղաքս բաղաքին Աստուծոյ*, Վենետիկ, Սբ. Ղազարի տոմարան, 1844, գլուխ L, էջ 660- 666:
- 10 Տես նույն տեղում: Օգոստինոսի դարբերացման մեկնաբանության համար մամրամասն տես P. Underwood, "The Fountain of Life in Manuscripts of The Gospels", *Dumbarton Oaks Papers*, No. 5, Cambridge: Massachusetts: Harvard University Press, 1950, pp. 83-88:
- 11 Ջ. Էյմաթյան, «Պատճեն Տումարի» (Է-ժե դո.), *Քննություն եւ բնագրեր*, Եր., 2002, էջ 166:
- 12 Հայկական մեկնությունների մասին տես R. W. Thomson, "Number Symbolism and Patristic Exegesis in Some Early Writers", *Հանդես Ամսորեայ*, 1976, էջ 117-130, տես նաև P. Underwood, "The Fountain...", pp. 83-88:
- 13 W. H. Monroe, "A Roll-Manuscript of Peter of Poitiers' Compendium", *The Bulletin of the Cleveland Museum of Art*, 65 (1978), p. 92: A. Worm , '*Ista est Jerusalem*' *Intertextuality and Visual Exegesis in Peter of Poitiers' Compendium historiae in Genealogia Christi and Werner Rolevinck's Fasciculus Temporum*, p. 125, 150.
- 14 W. H. Monroe, "A Roll-Manuscript..." pp. 92-98; A. Worm, " '*Ista est Jerusalem*'..." pp. 150-151. «Օմոնդի» համար տես նաև. 1. München, Bayerische Staatsbibliothek, BSB Clm 19414, 376r, (Biblia quaedam pauperum 'Legitur in Genesi, 1330)-<http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0007/bsb00079104/images/index.html?id=00079104&groesser=&fip=193.174.98.30&no=&seite=384> (18.02.2016, 14:44); 2.Barcelona, Universidad, MS 762, 7v (Biblia, XIV-XV), <http://www.luisvives.com/servlet/SirveObras/03692846455795884532268/ima0013.htm> (18.02.2016, 14:50); 3. Paris, Bibliothe- que nationale de France, Lat. 15254, 9r (Schéma généalogique et historique, 1300)-<http://visualiseur.bnf.fr/Visualiseur?Destination=Mandragore&O=07867166&E=1&I=72239&M=imageseule> (18.02.2016, 15:00); 4. Cambridge, Corpus Christi College, MS 83, 7v (Peter of Poitiers, *Genealogia historiarum*, 1250)-https://parker.stanford.edu/parker/actions/thumbnail_view.do?size=base&ms_no=83&page=7V; 5.London, British Library, Royal MS 14 B IX (Peter of Poitiers, *Compendium...*,XIII)-<http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.asp?MSID=18450&CollID=16&NStart=140209> (18.02.2016, 15:27); 6.Baltimore, Walters Art Museum,W796,4r (Peter, of Poitiers,

- Compendium historiae in genealogia Christi, ca. 1130-1205)-http://www.thedigitalwalters.org/Data/WaltersManuscripts/W796/data/W.796/sap/W796_000013_sap.jpg (18.02.2016, 15:32); 7. Philadelphia, Free Library, Rare Book Department (Lewis E 249 a,b) (Peter of Poitiers, Compendium..., 1275-1299) <http://libwww.freelibrary.org/medievalman/detail.cfm?searchKey=1998781017&itemID=mca249001a> (18.02.2016, 16:33); 8. München, Bayerische Staatsbibliothek, BSB Clm 8201, 107r (Mettener A, rmen-bibel (Biblia pauperum, 1414-1415)- <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0004/bsb00040329/images/index.html?id=00040329&groesser=&fip=193.174.98.30&no=&seite=217> (18.02.2016, 14:12):
- 15 Տե՛ս մեր նշված հոդվածը:
 - 16 Նույն տեղում:
 - 17 Լեզվական և մշակութային տարբեր միջավայրերում դատկերագրական տիպի անվանումը իմաստային է. օրինակ, գերմաներենում անվանումն այսուհետ է Erbärmdebild (բառացի թարգմանությամբ՝ Ողբի դատկեր), հունականում՝ Akra Topeinosis (բառացի՝ ծայրագույն խոնարհում (Utmost Humiliation, տ՝ ՕԳ 8)), իտալերենում՝ Cristo Pieta (բառացի՝ Ողբի Քրիստոս): Հայ արվեստում դատկերը կիրառություն չի գտել, որի դատածառով թարգմանությունը “Man of Sorrows” ավելի լայն ճանաչում ունեցող տարբերակից է արված (“Man of Sorrow” անվանման բացատրության համար տե՛ս G. Schiller, *Iconography of Christian Art*, V. 2, Lund Humphries London, Great Britain, 1972, p. 200.
 - 18 Տե՛ս 13 ծմբ.:
 - 19 Տե՛ս H. Belting, “An Image and Its Function in the Liturgy: The Man of Sorrows in Byzantium”, *Dumbarton Oaks Papers*, no. thirty-four and thirty-five, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Washington, 1980-1981, pp. 1-12; տե՛ս նաև G. Schiller, *Iconography...*, pp. 196-230:
 - 20 Նույն տեղում:
 - 21 Նույն տեղում: Գերտրուդ Շիլլերը նշում է նաև «Պանոսկրատոր Քրիստոս» և «Վշտացյալ Քրիստոս» համադրությունը (այս մասին տե՛ս G. Schiller, *Iconography...*, p. 200):
 - 22 Սամրամասն տե՛ս մեր նշված հոդվածը:
 - 23 Եղիշի վարդապետի, Սատեմագիտությունը, Վենետիկ, Սբ. Ղազարի տղարան, 1859, էջ 324: Չմայած Եղիշե վարդապետի մոտ «Յոթերորդ դարի» ընկալումն ավելի մոտեցած է Օգոստինոսի դատկերացմանը, այնուամենայնիվ, զաղափարը մեկն է՝ Երկրորդ Գալստյան մախադատաստում, որը հայտանշվում է առաքյալներով:
 - 24 Տե՛ս 13 ծ.:
 - 25 Ինչդեռ նշվել է, աշակերտներից մի քանիսը (Հակոբոս Մեծ, Հովհաննես Ավետարանիչ, Հակոբոս Փոքր, Սիմոն, Թադեոս կամ Հուդդա, Բառնաբաս) սերում են Ամնայի ազգածաղից, հետևաբար նրանց անուններով բոլորակները ճյուղավորվում են Ամնայից: Սրանով է դայմանավորված երկրորդ ձևակերպման մեջ նրանցից յուրաքանչյուրի դիրքը. Պետրոսից հետո առաջնությունը հիմնականում տրված է Քրիստոսի ազգական առաքյալներին: Բացի այս, վարքերը համաձայնեցվելով Ամնայի ազգածաղին, լատինական ավանդույթին են դատկանում:
 - 26 M. Stone, *Sign of the Judgement, Onomastica Sacra and The Generations from Adam*, University of Pennsylvania: Scholars Press, 1981, pp.3-57.
 - 27 Նույն տեղում, 3-5: Պետրոս Պուատեցու կյանքի ու գործերի համահավաք ուսումնասիրության հեղինակ Ֆիլիպ Մուրը աղաջուցում է, որ 1169 թվականին Փարիզի համալսարանի գլխավոր աստվածաբանի դաշտում Պետրոս Կոմեստորին հաջորդել է Պետրոս Պուատեցին: Ինչդեռ նաև, ուսումնասիրողների ժողովմամբ՝ «Սքոլաստիկայի դատմության» «Գործք Առաքելոց» հատվածի հեղինակը Պետրոս Պուատեցին է (այս մասին տե՛ս P. Moore, *The Works...*, 1-23, 119-122):
 - 28 Lyon, Bibliothèque Municipale, Ms 863 (Histoire sainte abrégée, 1210)-http://numelyo.bm-lyon.fr/f_view/BML:BML_02ENL01001Ms8632541&0=Relevance&quick_filter&BML:BML_02ENL01001COL0001&Array (19.02.2016, 17:38); Paris, Bibliothèque nationale de France, Lat. 14435, 141v (Pos-tille super Matheum, Johannem et Marcum. Pictavensis, Compendium historie in genealogia Christi, 1201-1300)-<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b9066760h/f143.item> (19.02.2016, 17:47); Տե՛ս նաև 13 ծմբ.:
 - 29 «Երրորդ խմբագրիչը» CBL551 ձեռագրի գրիչ ու մանրանկարիչ Հովհաննեսն է, որը հավելել է

«Երկնային Երուսաղեմ» մանրանկարը և կատարել է զարդանկարչական մի շարք հարդարումներ, ինչդեպ մաև ոճական փոփոխության է ենթարկել դիմանկարները (այս մասին տես մեր մշակած հոդվածը):

30 Հմմտ. Սուրբ Օգոստինոսի *Յաղագս...*, էջ 660- 666:

31 *Նոր բառգիրք Յայկազեան լեզուի*, հտ. 1, Վենետիկ, Սբ. Ղազարի տղարան, 1836, էջ 1100:

32 F. H. Colson., *The Week: An Essay on the Origin and Development of the Seven-day Cycle*, Cambridge; University press, 1926, pp. 87-107.

33 Յոհան Ամմեցի, «Ընթերցուածոց մեկնութենէ. Ի խորհուրդն Նոր Կիրակիին», *Սատեմազիրք Յայոց*, հտ. Է, Ամթիլիաս-Լիբանան, 2007, էջ 116:

THE NUMBER SYMBOLISM IN THE CHESTER BEATTY LIBRARY’S MANUSCRIPT “ABRIDGED BIBLE” (NUMBER 551)

ANUSH SARGSYAN

PhD student

Matenadaran

CBL551 "Abridged Bible" contains a text concerning Ages of the World according to which the manuscript is divided into 8 periods. The analyses, corresponding to the last three periods including the Sixth, the Seventh and the Eighth Ages, show that the Ages are symbolized, thus identified with the meaning of the last three days of the Holy Week. The article explains that some miniature elements are connected with these symbolized numbers. Thus, the lockets picturing Emanuel Christ and Man of Sorrows introduce the symbol of the number 6 in the context of Holy Friday, the lockets picturing apostles personalize the 7th century, and the manuscript "Heavenly Jerusalem" introduces the 8th century, that is the Second Coming as a beginning of a New World.

СИМВОЛИКА ЧИСЕЛ В МИНИАТЮРЕ ‘КРАТКАЯ БИБЛИЯ’ БИБЛИОТЕКИ ЧЕСТЕР БИТ (НОМЕР 551)

АНУШ САРГСЯН

аспирант

Матенадаран

CBL551 ‘Краткая Библия’ содержит в себе текст касающийся целой эпохе, согласно которой эти рукописи разделены на восемь циклов. Анализ последних трёх циклов(веков)-шестого, седьмого и восьмого, показывает, что, символизируясь, они отождествляются с тайной последних трех дней Страстной Субботы. В статье показано, что некоторые элементы миниатюры связаны с этими символизированными числами. Медальоны в которых изображены Эммануил Христос и Скорбный Христос в контексте Страстной Пятницы, разъясняют смысл числа „6,„. Медальоны с изображением апостолов , олицетворяют Седьмой век, а картина ‘Небесный Иерусалим’, на полном листе, символизирует Восьмой цикл – Второе Пришествие, как символ начала Нового мира.





2 CBL551, էջ 29. «Քրիստոս-Էմմանուել»

